

Η απελπισία της ελευθερίας

Σ' ένα από τα πολλά συνέδρια που έχουν οργανωθεί τα τελευταία χρόνια στον τόπο μας για τον Νίκο Καζαντζάκη, στο Ηράκλειο, είχα εισογηθεί το θέμα «Το θεατρικό έργο του Καζαντζάκη και το αρχαίο δράμα». Εκεί έκανα μια υπόθεση που έως τώρα δεν είχε διατυπωθεί απ' όσους έχουν ασχοληθεί με τη δραματουργία του Καζαντζάκη. Τώρα με αφορμή τον «Κωνσταντίνο Παλαιολόγο» του μεγάλου Κρητικού που μεταποίησε σε όπερα ο Καλομοίρης και είδαμε πρόσφατα στο Ηρώδειο σε μια μεγαλειώδη παράσταση που σκηνοθέτησε ο Σπύρος Ευαγγελάτος, θα ήθελα να επαναφέρω προς συζήτηση το κεντρικό, νομίζω, πρόβλημα της καζαντζακικής δραματουργίας, τις επιδράσεις της, ιδεολογικές και μορφολογικές. Έχει σχεδόν, κατά τη γνώμη μου, εξανιληθεί αλλά και υπερεκτιμηθεί η επίδραση της νισεϊκής φιλοσοφίας και της ρομαντικής πρωολαιρείας στο έργο του Καζαντζάκη. Ο Νίτσε, χωρίς αμφιβολία, άφησε απτά τα σημάδια του σ' όλη τη γενιά των Ελλήνων λογίων των αρχών του αιώνα. Και ο Καζαντζάκης που μετέφρασε επιπλέον Νίτσε έχει αφομοιώσει δημιουργικά και τον πυρήνα του νισεϊκού έργου, το μοτίβο του υπερανθρώπου και το νισεϊκό εύρημα περί Απολλώνιου και Διονυσιακού στοιχείου στο πνεύμα του κλασικού πολιτισμού.

Σ' όλο το έργο, ποιητικό, θεατρικό και πεζογραφικό του Καζαντζάκη ανικνεύει κανείς τον νισεϊκό μηδενισμό και τη μηχανιστική λογική της πάλης του Καλού με το Κακό και τη σύγκρουση τη διαλεκτική της Λογικής με τη μανία, του ορθολογισμού με τη Βακχεία. Σχηματικότερα η πάλη αυτή φάνηκε στο λαϊκότερο από τα έργα του, στον «Αλέξη Ζορμπά», όπου ο ήρωας διαπνέεται από μια ενσπικτώδη κυμώδη αυθορμησία σε αντίθεση με τη λογοκρατούμενη συναισθηματικότητα του λόγιου αφηγητή. Όσον αφορά τη δραματουργία του, ο Καζαντζάκης φιλοδόξησε να γράφει τραγωδία, δηλαδή να ενεργοποιήσει ξανά τη μεγάλη, δυναμική φόρμα που πρώτοι και κυριολεκτικά τελευταίοι εφύρασαν και αξιοποίησαν οι τραγικοί του 5ου αιώνα π.Χ. Βεβαίως, η φόρμα αυτή ήρθε πάλι στο προσκήνιο με την Αναγέννηση και τον γαλλικό κλασικισμό, δοξάστηκε από τον γερμανικό ρομαντισμό, αλλά ο Καζαντζάκης αποπειράθηκε να την αναβαπτίσει. Έπρεπε να λύσει πολλά προβλήματα, ο αρχαίος τρα-

γικός, ακόμη κι αν ήταν ο αμφισβητίας Ευριπίδης, προϋπέθετε ένα Πάνθεον και μια μαντική παράδοση που έβλεπε τον τραγικό ήρωα ως σκεύος εκλογής του θείου. Οι τραγικοί ήρωες ήταν προϊόντα των χρησμών· άρα, υπόκειντο σε ένα θεϊκό σχέδιο που καπιύθνηε την πορεία τους και καθόριζε την κατάληξή τους. Ο Ετεοκλής, ο Αγαμέμνων, ο Οιδίπους, ο Ηρακλής, ο Αίας, ο Φιλοκλήτης, ο Ορέστης υπακούουν συνειδητά ή ασυνειδητά σε μια προαναγγελθείσα μοίρα. Οι χρησμοί προαναγγέλλουν την πορεία τους

και ερμηνεύουν τα πάθη τους. Στην μηδενιστική ιδεολογία του Νίτσε ο άνθρωπος, χωρίς θεό, παίρνει αμπαρίζα από τον εαυτό του και τη δύναμη της μοναξιάς του. Ο σύγχρονός του Ίψεν είχε πλώσει τα περισσότερα έργα του γύρω από δύο άξονες: «Γίνε... ο εαυτός σου» και «Ο μοναχός ο άνθρωπος είναι ο πιο δυνατός».

Ο Καζαντζάκης κινήθηκε γύρω από αυτούς τους δύο άξονες: τον αυτοκαθορισμό του ανθρώπου, την πορεία του μέσω ενός ανηφορικού, χωρίς τέλος, δρόμου, ως τη στιγμή που θα κατορθώσει να ολοκληρωθεί μέσα από την απέλπιδα δράση του και τη δύναμη που κρύβει η μοναξιά, η ασκητική και η αφοσίωση σε μια αποστολή. Όλοι οι θεατρικοί ήρωες του Καζαντζάκη, ο Προμηθέας, ο Οδυσσεύς, ο Κολόμβος, ο Βούδας, ο Νώε, ο Καποδίστριας κ.ά. είναι επιφορτισμένοι με μια αποστολή, κουβαλάνε στην πλάτη τους ένα χρέος και παλεύουν να το πραγματώσουν γνωρίζοντας πως θα συντριβούν, πως θα αποτύχουν.

Η τραγωδία τους έγκειται στη συναίσθηση πως ο αγώνας είναι στοιχείο της υπόστασής τους αλλά ταυτόχρονα είναι και μάταιος. Ο καζαντζακικός ήρωας είναι ένας απελπισμένος που γοητεύεται από τον αγώνα και πδονίζεται μαντευόντας τη ματαιότητα των προσπαθειών του.

Στην κορυφή του Γολγοθά ο ήρωας του Καζαντζάκη σταυρώνεται, αλλά ανάσταση δεν ακολουθεί. Η ελευθερία του είναι πέρα από τον φόβο και την ελπίδα. Έχεις την εντύπωση πως οι ήρωες του Καζαντζάκη βιώνουν τη συνταρακτική αλήθεια των στίχων του Δαρμασκηνού από τη Νεκρώσιμη Ακολουθία: «Πάντα ματαιώτες τα ανθρώπινα, πάντα ονειρών απατη-

λότερα, ου συνοδεύει ο πλούτος, ου παραμένει η δόξα, επελθών γαρ ο θάνατος πάντα ταύτα εξηφανίσται». Πολλά χρόνια πριν από τον γαλλικό υπαρξισμό και τον Σαρτρ ο Καζαντζάκης διατύπωσε το δόγμα πως η ελευθερία είναι εκλογή, πως ο άνθρωπος είναι καταδικασμένος να είναι ελεύθερος και πως η ζωή είναι όπως ο πύθος των Δαναΐδων και τα μαρτύρια του Σίσυφου και του Τάνταλου, αγώνας χωρίς τέλος, επαναλαμβανόμενη αγωνία και αιώνια δίψα.

Το πρόβλημα της φόρμας οδήγησε τον Καζαντζάκη να ερευνήσει τη δύναμη της δομής της αρχαίας τραγωδίας συναρτήσει της μοίρας του τραγικού ήρωα. Βλέποντας τον «Παλαιολόγο» διαπίστωνα κάθε στιγμή τις οφειλές του σ' αυτή τη μελέτη. Η πρώτη σκηνή του έργου παραπέμπει στον Πρόλογο του Οιδίποδος Τυράννου. Και στα δύο έργα ένας ιερέας και το πανικόβλητο πλήθος ικετεύουν και αναζητούν την πρόνοια του ηγεμόνα.

Σ' άλλη σκηνή οι πανικόβλητες γυναίκες πέφτοντας στις αγίες εικόνες επιζητούν τη σωτηρία από το θείο. Η σκηνή παραπέμπει στους «Επί επί Θήβας» του Αισχύλου, όπου οι γυναίκες προσπέφτουν ικετεύοντας στην κοινοβωμία. Η σύγκρουση Ηγούμενου και Κωνσταντίνου παραπέμπει σε πολλές τραγικές συγκρούσεις ηγεμόνων (Οιδίποδος, Κρέοντος) με τον Τειρεσία.

Αλλά και εδώ θέλω να καταλήξω με την υπόθεση που προανέφερα: ο κεντρικός πυρήνας των τραγωδιών του Καζαντζάκη είναι ο αισχύλειος Ετεοκλής των «Επί επί Θήβας». Έχει όλα τα γνωρίσματα του τραγικού ήρωα που προσαρμόζεται στη νισεϊκή ιδεολογία. Είναι ηγέτης μοναχικός, μόνος κι έρμιος, μέσα σε μια πόλη πολιορκημένη. Έχει αναλάβει το χρέος να τη σώσει. Παλεύει με τα προβλήματα που θέτει η ίδια η κατάσταση πολιορκίας, με τον πανικό των γυναικόπαιδων, και θέβαια παλεύει με τον εαυτό του και τις αδυναμίες του.

Εχθρός είναι ο αδελφός του (ιδού το προσφιλέσ μοτίβο του Καζαντζάκη: Οι αδερφοφάδες) αλλά πάνω απ' όλα κρέμεται η πατρική κατάρα. Ο Οιδίπους έχει καταραστεί τα δυο του παιδιά να αλληλοσφαγούν.

Ο Ετεοκλής γνωρίζει την κατάρα και ως εκ τούτου γνωρίζει πού τελειώνει ο δρόμος του. Όταν έρχεται το μήνυμα πως η πολιορκία θα κριθεί από τη μονομαχία των επτά στρατηγών με τους επτά Θηβαίους υπερασπιστές στις επτά πύλες της πόλης, επιλέγει συνειδητά να μονομαχήσει με τον Πολυνείκη αποδεχόμενος τη «γοητεία» της κατάρας.

Ο Αισχύλειος Ετεοκλής είναι κατά τη γνώμη μου η μαγιά για όλους τους τραγικούς απελπισμένους του Καζαντζάκη. Αγωνίζονται απελπισμένα με τη βεβαιότητα πως ο αγώνας είναι μάταιος και η αποτυχία προδιαγεγραμμένη. Έτσι οδεύει προς την αυτοκαταστροφή του στη μοιραία Πύλη του Ρωμανού ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος, απελπιστικά μόνος και γι' αυτό και απόλυτα ελεύθερος. 🍌

Γράφει ο ΚΩΣΤΑΣ ΓΕΩΡΓΟΥΣΟΠΟΥΛΟΣ

Έτσι οδεύει προς την αυτοκαταστροφή του στη μοιραία Πύλη του Ρωμανού ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος, απελπιστικά μόνος και γι' αυτό απόλυτα ελεύθερος